

Zdenko Čepič

E r i c H o b s b a w m : Čas skrajnosti: svetovna zgodovina 1514-1991. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 2000, 612 strani, ilustr.*

V dvajsetem stoletju je eden najboljših še živečih zgodovinarjev Eric Hobsbawm. Njegova specialnost sta 18. in 19. stoletje in tu je brez dvoma ena največjih avtoritet. Dvajsetega stoletja se je lotil bolj kot človek, ki ga je doživljal, *kibbitzer*, kot pravi sam. Čeprav ni bil zgolj kot opazovalec pri partiji taroka - njegova življenjska usoda židovskega begunca iz Nemčije, člana angleške komunistične partije in angažiranega levega intelektualca je mnogo več kot to. V njegovem pisanju se združujeta neposredna življenjska izkušnja človeka, ki je doživel najhujše trenutke "časa skrajnosti" in zreła zgodovinska rutiniranost na najvišji ravni. To daje delu nenavadno žlahtnost, a hkrati tudi subjektivnost, ki je pisec ne zanika. Delo je sicer avtorsko, a je za njim čutiti angažiranost večjega števila ljudi, kar je za zahodne razmere običajno, za naše pa precej nenavadno, saj si le težko predstavljamo, da bi pri nas tudi za uglednim piscem stala ekipa asistentov, ki bi mu zbiral gradivo in literaturo, pripravljala baze podatkov, selekcionirala gradivo in s tem v končni posledici omogočila intelektualni premislek, ki ga ne zamegljuje ali - kot v tem primeru - celo onemogoča težavno večletno delo v arhivih. Nemogoče si je namreč predstavljati, da bi bil nekdo zmožen napisati zgodovino dvajsetega stoletja predvsem na arhivskem gradivu, zelo težko pa tudi na osnovi literature, saj je bila ta neobvladljiva že do prve izdaje Hobsbawmove knjige leta 1994, do danes, torej šest let kasneje, pa je zgodovinskih knjig o dvajsetem stoletju izšlo vsaj še nekaj tisoč.

Sam Hobsbawm do sedaj nisem imel čast osebno spoznati, čeprav se pogosto udeležujem mednarodnih konferenc. Občasno pa srečujem nekaj ljudi, na katere se v svoji knjigi sklicuje. Pripadava pač različnim generacijam, čeprav ne tudi različnim svetovom. Hobsbawm je - poleg Mommsena in še koga - verjetno ena zadnjih markantnih zgodovinopisnih osebnosti. S tem hočem povedati, da se s Hobsbawmom končuje obdobje nepreklicnih avtoritet, eruditov v dobrem in slabem pomenu besede, ljudi, ki so bili zmožni obvladovati stoletja, izreči kritično besedo o vsem in vsakem. Zamenjala jih je tehnika "decentraliziranega pristopa" in medijsko odmevnega nastopaštva v slogu Fukuyaminega slogana o "koncu zgodovine", ki ga je Hobsbawm z vzvišeno distanco posredno kritiziral, ne da bi pisca sploh omenil. Na praktični ravni to med drugim pomeni, da nimamo več mogočnih mednarodnih konferenc z dolgimi uvodi, pač pa na desetine panelov z bolj ali manj bistroumnimi prispevki, ki pa jih je - že zaradi kvantitete - le redko mogoče sintetizirati v smiselno celoto. To ne nazadnje kaže tudi Hobsbawmovo delo, saj je med ljudmi, ki se jim zahvaljuje, pa tudi med navedeno literaturo, le

* Nagovori na predstavitvi knjige 31. 5. 2000 na Inštitutu za novejšo zgodovino.

nekaj ljudi, ki bi jih takoj prepoznal tudi zelo izobražen zgodovinar. Značilnost sedanjega obdobja v zgodovinopisju in družboslovju sploh je, da zelo veliko pišemo, a vedno manj beremo. Že zato so dela, kakršno je *Čas skrajnosti*, potrebna, saj spodbudijo določeno pozornost, s tem pa tudi človeka prisilijo, da jih ne samo prebere, ampak o njih tudi razmisli.

Pričujoče Hobsbawmovo delo sem prebral v izvorniku na dušek takoj po izidu in ga v preteklih letih precej uporabljal pri predavanjih, še zlasti med profesorskim gostovanjem leta 1995 v Litvi, kjer je bil tovrsten pristop k zgodovinopisju še nepoznan.

Toda Hobsbawm je bil izzivalen tudi za Zahod, saj je bilo o njegovem delu organiziranih nekaj deset seminarjev v raznih aranžmajih, ki so se jih udeleževali tudi naši profesorji in študenti. Za nas, ki smo bolj ali manj navajeni 'žabjega' pogleda na dogajanje - v to nas ne nazadnje sili tudi omejena raziskovalna politika, čeprav žal ne moremo zanemariti niti tipične podalpske miselnosti - Hobsbawm s svojo knjigo gotovo pomeni širjenje miselnega obzorja. Prisilil nas je, da vsaj razmišljamo o 'ptičjem' pogledu na dvajseto stoletje in zgodovinopisje sploh, poudarja globalnost sveta, posredno ali neposredno kritizira evropocentričnost zgodovinopisja, še vedno tako značilno za moderno evropsko zgodovinopisje. Opozarja nas na vertikalne procese, ki so se dogajali na področju znanosti, umetnosti, sprememb v socialni strukturi družbe na svetovni ravni, skratka na vse tisto, kar po Braudelu predstavlja "nižja" nadstropja zgodovine in je pogosto prikrito s hitrim dogajanjem v času revolucij, vojn, nastajanja in izginjanja držav. Seveda 'ptičji' pogled skriva tudi mnogo pasti in Hobsbawm je poln predsodkov. Eden od teh je gotovo nerazumevanje malih narodov, ali pač nameren cinizem v slogu znanega Marxovega reka o zgodovinskih in nezgodovinskih narodih. In še kakšna zamera bi se našla. Konec koncev je Hobsbawm otrok 'kratkega' dvajsetega stoletja, z vsemi zmotami in stranpotmi, ne nazadnje tudi z idealistično vero v socialno preobrazbo družbe po revolucionarni poti. A ne glede na to lahko zase rečem, da ostaja eden mojih najljubših avtorjev, knjiga *Čas skrajnosti* pa po moji presoji delo, ki ga mora poznati vsak kolikor toliko razgledan intelektualec. Seveda velja to tudi za razumnike.

Božo Repe

S Hobsbawmovo knjigo sem se srečal spomladi 1996 v nemškem prevodu. Za slovensko izdajo je nisem priporočil zato, ker bi menil, da v njej najdemo odgovore na vsa pereča vprašanja, ki nas dražijo in hkrati presenečajo po nenadnem koncu hladne vojne, v kateri se je svet dotlej skoraj pol stoletja v krčih zvijal brez pravega upa. Predvsem mislim, da gre za knjigo, v kateri se Eric Hobsbawm ponovno potrjuje kot avtor, ki sodi - povedano z njegovo besedo - med "mislece, zmožne refleksije". V tem je njegova odlika, zaradi katere ga že dolgo cenijo in radi berejo in prevajajo po svetu. Pomembno je posebno to, da se je s svojo lastno analizo tako brez odlašanja oglasil prav v času preloma, ki je podobno zgodovinsko ključen, kakor je bil tisti, ki se je zgodil dvesto let popreje. Kako ga vidi in v zgodovinski tok umešča Hobsbawm, je vredno brati. Njegova knjiga o zgodovini 20. stoletja ni eden tistih pregledov, neredko odličnih, ki jih svet premore in ki so bogati s temeljno, sistematično podano informacijo kot svojim težiščem. Čeprav je tudi Hobsbawm informativen in sistematičen. In čeprav

izpričuje zmožnost za analizo izredno širokega spektra podatkov o civilizacijskem razvoju in zmožnosti za komparacijo tako v posameznih območjih kot tudi globalno. Hobsbawm je namreč avtor, ki zanimivo razmišlja in bralca k razmišljanju spodbuja. To lahko doseže ne samo zaradi svojega načina izražanja, ki se predmetu primika živo, dostikrat kar sočutno. To je tudi beseda avtorja, ki ne pozna le tistega, o čemer ravno piše. Za sabo ima tri znamenite knjige o "dolgem" 19. stoletju, tako da je njegov pogled časovno globinski in problemsko nepretrgan. To svoje znanje priteguje v vsakem trenutku, ne zato, da bi ga razkazoval, ampak da bi bolje razumel. Razumeti, to pa je njegova ambicija, četudi zopet ne zato, da bi dajal odvezo. Razumeti pomeni zanj ustreči človekovi potrebi po preverjanju sebe, ljudi, družbe. Če se takšna ambicija povezuje, kot pri Hobsbawmu, z nezaupljivostjo in odpornostjo do konvencionalnih tez, in to z močjo obvladanih argumentov, je knjiga nedvomno vredna branja, pa tudi zanimiva in privlačna. Tudi če ji ne moremo vsevprek pritrjevati.

Koncipirana in izpeljana je v hipotetičnem postopku. Ob že ugotovljenih dejstvih oziroma tezah rad postavlja kontrolno vprašanje, ki storjeni sklep problematizira. Lahko bi rekli, da le o pomenu fašizma v povezavi z antifašizmom nima več dvoma. Zanj je to trdno ugotovljeno zgodovinsko osišče stoletja, pojav, ki je bil pogoj in obenem vzrok za to, da se je to stoletje dogajalo sicer kot skrajno protisloven proces, a kot proces, ki je bil v svoji celoti vendarle razvoj, da se stoletje ni dogajalo kot brezupna barbarizacija.

Če se poskusno ozremo na nekatere teme v knjigi, ki so nam bližje in jih bolje poznamo iz lastne zgodovine, lahko opazimo, če drugega ne, neki drugačen, a zanimiv način raziskovalnega zaznavanja. Razpada Avstro-Ogrske, na primer, ne podaja z opisovanjem dogajanja, četudi celotno pripoved knjige začena z nekim travmatičnim dogodkom iz njene zgodovine, z dogodkom, ki je pretresel habsburško državo, s sarajevskim atentatom. Žrtev tega atentata v letu 1914, prestolonaslednik Franc Ferdinand in žrtev še enega atentata, v letu 1916, predsednik avstrijske vlade Karl Stürgkh, sta edini državniški imeni, ki nastopita v Hobsbawmovem prikazu. Kontrast k temu je vrsta imen pisateljev, ki jih je povzdignil na svetovno raven ravno prostor te razpadle države in ki naj sama po sebi razvidneje naznačujejo izgubo tistega vrednega, kar je moralo nezasluženo deliti usodo države.

Lahko mu res očitamo, da nima za naše pojme in za našo zgodovinsko izkušnjo pravega razumevanja za narodno vprašanje, zlasti ne za pomen pojava malih narodov v osrednji Evropi, ki so na poti k lastni državni emancipaciji. Izzivalna je njegova trditev, da bi bilo inteligentnim obiskovalcem iz veselja, ki bi se zanimali za zemeljske strukture, najtežje pojasniti, kaj narodi pravzaprav so. Bi človek k temu rekel, da so neki marsovci nekoč že bili pri nas, takšni, ki res niso dobro razumeli, kaj slovenski narod je. Mislim pač na Angleže, pravzaprav na angleške diplomate, ki so tako samovšečno odločali o nas. Ne le pri mirovni ureditvi po prvi svetovni vojni, ampak še bolj v njihovem odnosu do Slovenije med drugo svetovno vojno in po njej.

Ljudje iz anglosaškega sveta imajo drugačna merila o pomenu etničnosti v razmerju do napredka v našem prostoru, kakor pa jih imamo mi. Hobsbawm je v tem pogledu tipičen Anglosas. Moramo pa mu kot zgodovinarji vendarle priznati, da je takšen, kakršen je, v evidenco slovenskega zgodovinarstva spravil nam dotlej

neznani program badenskih republikancev in demokratov iz časa marčne revolucije 1848, njihov program o Združenih državah Nemčije, ki je med temi državami predvidel tudi Ilirsko republiko, v jedru istovetno s Slovenijo, in to z glavnim mestom Trstom. To je storil v knjigi o evropski revoluciji. V knjigi, ki je pred nami, pa v zvezi z razpadom habsburške monarhije v letu 1918, pravilno anticipira Slovenijo kot politični subjekt, podoben že takrat državnopravno priznani Hrvaški. Dosti bolj bi se nanj lahko jezili n.pr. Črnogorci, ki jih za isto leto označuje s prav neverjetno metropolitansko zaničljivostjo ("majhno plemensko kraljestvo pastirjev in roparjev v Črni gori").

Hobsbawm v svoji knjigi ne omenja A. J. P. Taylorja, zgodovinarja, ki bi se z njim dal primerjati po bistrovidnosti, a tudi izzivalnosti sklepov. Gotovo pa ni odveč, če ugotovimo, da koncentracijsko točko zanimanja obema pomeni tisto znamenito desetletje med 1935 in 1945, ki si ga tudi slovenski zgodovinarji še vedno nismo zadovoljivo pojasnili. Njuno zanimanje se ob tem desetletju ne ustavlja le zaradi druge svetovne vojne, ampak se jima še prav posebej zastavlja kot vprašanje o njegovem značaju kot presenetljivo kooperativnega intermezza v sicer sklenjeni dobi svetovnega razkola med kapitalizmom in socializmom, intermezza v imenu odpora proti navalu fašizma / nacionalsocializma. Spomnimo se, kako Taylor problem opazuje z vidika britanskih laburističnih socialistov. Dotlej neomajno nasprotujoči britanskim konservativcem se morajo že 1935 vprašati, "kako se upirati fašizmu, ne da bi postali zavezniki britanskega imperializma, kako se bojevati proti Hitlerju v imenu Versaillesa?" (*The Trouble Makers*, London 1969, 166). Taylor je s tem opozoril na malo zaznano in tudi v naših razpravljanih malo upoštevano plat problema, ki se je sicer v drugi svetovni vojni tako neogibno postavil demokratom in socialistom v Evropi, demokratičnim in revolucionarnim. Problema, ki se je s posebno usodno ostrino odprl tudi na tleh okupirane in zatrtju namenjene Slovenije. Namreč vprašanja, ki se je v jedru glasilo: Kdo lahko s kom sodeluje v odporu? Po eni strani: Ali se je mogoče bojevati proti Hitlerju (Mussoliniju), ne da bi sprejeli zavezništvo s Sovjetsko zvezo in z domačimi komunisti? In vzporedno k temu z druge strani vprašanje, podobno tistemu britanskih laburistov: Ali se je mogoče bojevati proti Hitlerju, ne da bi sprejeli zavezništvo z (britanskim) imperializmom? Še predobro vemo za mnogim danes tako sumljivo omahovanje nekaterih pobudnikov odpora med imenom "osvobodilna" ali "protiimperialistična" za narodovo fronto, čeprav so že prvi hip vsi v njej vedeli, da ne more biti drugačna kot protiokupatorska. Problem je bil seveda evropski. Hobsbawm se mu primika tako, da tudi on izhaja od ugotovitve, da v svetu traja državljanska vojna med kapitalizmom in socialno revolucijo komunizma. Toda prihaja do sklepa, da spričo realnega zgodovinskega dogajanja v tridesetih letih ločnica v tej svetovni ideološki državljanski vojni ni bila tako neposredno in izključujoče omejena zgolj na prvo in najočitnejše nasprotje, ampak da se je spričo Hitlerja odločilnost konfliktnega momenta v tem globalnem dvoboju premaknila. Odločilni moment, brez katerega ni bilo zmage nobene obeh strani, se je premaknil in mora biti za obe izbojevan najpoprej na širšem terenu onega starega, stoletnega nasprotja med dvema ideološkima družinama: na eni strani je to družina potomcev razsvetljenstva 18. stoletja in velikih revolucij, na drugi pa družina vseh nasprotnikov obojega. Hobsbawm govori o premiku na nasprotje, ki ga je 19. stoletje izražalo s pojmom napredek in reakcija. Tu pride

do sklepa, ki je zanj očitno pravi izhod iz osrednjega dvoma o značaju dogajanj v kratkem 20. stoletju, rešitev vprašanja o hipotetičnem smislu tega stoletja. Pride do paradoksalnega sklepa, da je trajni rezultat ruske revolucije bilo to, da je z omenjenim premikom konfliktnega momenta v letih 1935-1945 bila omogočena in tudi odločena rešitev liberalnega kapitalizma in liberalno parlamentarnih držav zahodnega sveta, zunaj ZDA. Kajti "začasna in bizarna zveza liberalnega kapitalizma in komunizma" v tistem desetletju je edina omogočila zmago nad Hitlerjevo Nemčijo in s tem rešila demokracijo. Zanj je ta zveza kljub paradoksalnosti, a zaradi njene uspešnosti, v mnogih ozirih središčna točka in odločilni trenutek zgodovine dvajsetega stoletja. Tukaj se seveda lahko vprašamo, ali stvar tako vidi šele iz položaja po 1989, ali pa mu je takšna ocena tega paradoksa osvetljevala pogled na hladno vojno že dotlej. Njegovo videnje časa po drugi svetovni vojni tja do preloma med sedemdesetimi in osemdesetimi leti, kot zlate dobe vseh svetov, celo tretjega, bi govorilo za drugo možnost, za njegovo zmožnost dojemanja protislovnosti elementov razvoja tako v njihovem globalnem obsegu, pa tudi v kontinuiteti razvoja samega, ki se tudi z letom 1989 ne končuje.

Na račun omenjene Hobsbawmove identifikacije in ocene središčne točke 20. stoletja, ob kateri se čuti liberalna ali liberalnodemokratska samozavest nekaterih prizadeta, je bilo izrečeno opažanje, da je lažje dobro pisati o nedoživeti, kakor pa o doživeti zgodovini, lažje o 19. stoletju in manj zanesljivo o 20. stoletju. V splošnem se s takšnim opažanjem ni težko strinjati. So pa tudi sveža, lastna doživetja, ki zgodovinarju širijo možnost boljšega spoznanja tudi preteklega. So nova doživetja, ki celo vsiljujejo nujnost novega premisleka nekaterih utrjenih sodb glede osebno ne več doživete zgodovine. Šele po svežem doživetju tistega epoha končujočega leta 1989 izjavi Hobsbawm - tako se zdi - z gotovostjo, da marksizem, če se jemlje kot politična doktrina, ne drži. Ali ne bi takšne gotovosti zdaj jemal kot dodaten kriterij, če bi nanovo preišleval svojo že napisano zgodovino dolgega 19. stoletja? In tudi, če se on sam tega ne bo več lotil, bo neogibno tako, vsaj kot bralec, počel vsakdo, ki živi z današnjim časom in z današnjo izkušnjo. Stvar pa je v tem, ali kdo more doumeti in razložiti razliko med prej in zdaj, ali pa tega ne zmore. V tem je mogoče iskati kvaliteto ali pa onemoglost zgodovinarja v času.

Janko Pleterški